

DALMACIJA KAO EUROPSKI KULTURNI PROSTOR

(*Dalmatien als europäischer Kulturraum*. Beiträge zu den Internationalen wissenschaftlichen Symposien “Dalmatien als Raum europäischer Kultursynthese” – Bonn, 6–10. Oktober 2003. – und “Städtische Kultur in Dalmatien”. Die Genese eines europäischen Kulturraums – Bonn, 9–13. Oktober 2006. Uredili Wilfried Pothoff, Aleksandar Jakir, Marko Trogrlić i Nikolaos Trunte. Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest. Split, 2010. Str. 663)

Boris Blažina

(Diplomski studij povijesti, Filozofski fakultet – Zagreb)

U listopadu 2003. i 2006. u Bonnu su održana dva međunarodna znanstvena simpozija: “Dalmatien als Raum europäischer Kultursynthese” i “Städtische Kultur in Dalmatien: Die Genese eines europäischen Kulturraums”. Sadržaj ovoga zbornika čini 30 članaka predstavljenih na tim skupovima, koji su podijeljeni u pet tematskih cjelina: *Povijest i povijesni temelji*, *Jezik*, *Književnost*, *Kulturna i duhovna povijest*, te *Umjetnost, mediji i drugo*, a na kraju knjige nalazi se kazalo imena autora i povijesnih ličnosti spomenutih u zborniku. Dvadeset i šest članaka napisano je ili prevedeno na njemački jezik, dva su članka na engleskom i dva na hrvatskom jeziku. Do ove neobične situacije dovele su okolnosti pod kojima je zbornik publiciran, kao što je to objašnjeno u predgovoru izdavača.

Iako je u središtu istraživanja prostor koji je tijekom povijesti nosio naziv “Dalmacija”, neki se od članaka tiču i povijesti prostora kontinentalne Hrvatske ili drugih susjednih zemalja, što je zasigurno posljedica i afirmacija povijesne povezanosti tih regija. Dubrovačka problematika obrađena je više

od one bilo kojeg drugog dalmatinskog grada ili područja, ali razlog tome treba tražiti ne samo u velikom broju sačuvanih izvora iz dubrovačkih arhiva, već i u posebnom političkom, ekonomskom i kulturnom položaju Dubrovačke Republike, te njene ključne uloge u genezi hrvatskog jezika i nacionalne kulture. Iako članci u zborniku obrađuju teme iz razdoblja od ranog srednjeg vijeka do suvremenog doba, težište ipak leži na razdoblju kasnog srednjeg i ranog novog vijeka.

Možda najistraživanije pitanje u zborniku jest geneza i razvoj specifičnog dalmatinskog identiteta, koji je nesumnjivo bio vezan uz razvoj dalmatinskih gradova i njihovog komunalnog uređenja od razdoblja bizantske vladavine do pada Mletačke Republike i uspostave prvo francuske, a zatim austrijske vlasti. Djelovanje obrazovnih institucija, književnika, znanstvenika i drugih visokoobrazovanih ljudi bilo je temelj za razvoj hrvatskog književnog jezika i kulture te uključenja te regije u kulturne tokove europske povijesti od renesanse do modernog doba. Osim toga, istraženi su i međusobno uspoređeni mentaliteti i tradicionalne kulture triju kulturnih cjelina Dalmacije: priobalja, zaleđa i otoka (uz napomenu da svaka od ovih cjelina, dakako, nipošto nije homogena). Isto tako, proučavani su međusobni doticaji slavenskih, romanskih i ostalih elemenata dalmatinskog jezika i kulture, te pojave karakteristične za hrvatsko priobalje, kao što su to npr. glagoljica, crkvenoslavenski jezik, hajdučke pjesme, itd.

Zbornik ima i izvjesnih nedostataka, kao na primjer činjenicu da nekim člancima nedostaje popis literature, te da samo nekolicina članaka uključuje i sažetak sadržaja. Osim toga, vidljiva je nedosljednost u prijevodu citata jer su u nekim člancima citati prevedeni sa stranih jezika, a u nekima nisu.

Zbornik započinje *Predgovorom izdavača*, koji ističe kako je izdavanjem ove knjige ispunjena tužna obveza ostvarivanja jedne od posljednjih želja prof. dr. Wilfrieda Potthoffa (1946–2009). Nažalost, zbornik su pratili brojni problemi pri prevođenju i osiguravanju sredstava za izdavanje te zbog toga neki članci sa spomenutih simpozija nisu uopće ušli u njegov sastav. Međutim, zahvaljujući trudu Filozofskog fakulteta u Splitu te posebice njegovog Odsjeka za povijest, zbornik je ipak uspio ugledati svjetlost dana. Prvotna je zamisao bila izdati jedan zbornik za svaki od spomenutih simpozija, ali je uslijed složenih okolnosti nastalih pri pronalaženju izdavača odlučeno da će se članci predstavljeni na oba simpozija publicirati u jednome svesku. Na kraju predgovora, izdavač izražava nadu da će se ukorijeniti tradicija simpozija posvećenih Dalmaciji i tako osigurati kontinuitet istraživanja kulturnih i znanstvenih razmjena na području ove europske regije.

Nakon predgovora izdavača slijedi *Predgovor Wilfrieda Potthoffa*, u kojem autor ističe važnost simpozija u Bonnu za afirmiranje opstanka “više-strukosti u jedinstvenom” na prostoru Dalmacije, koja je tijekom povijesti više puta ugrožena, ali nikada istinski dovedena u pitanje. Simpozij je, prema riječima Potthoffa, imao cilj objasniti kako je ta “višestrukost u jedinstvenome” funkcionirala u hrvatskome okruženju te da je europski kulturni sinkretizam na svim područjima duhovnog i svjetovnog života stabilni element u promjenjivoj povijesti Dalmacije. Ovaj zbornik je predstavljen kao primjer interdisciplinarnog proučavanja europskog mikrokulturnog prostora i pokušaj osmišljavanja kulturne sinteze Dalmacije pri čemu je posebna pozornost pridana ulozi obrazovnih centara kao promicatelja duhovnog i materijalnog kulturnog kontinuiteta. Istovremeno su rezultati znanstvenog istraživanja donijeli mnogo novih spoznaja kada je riječ o odnosu identiteta i alteriteta, imagologije te geneze stereotipova. Autor je spomenutim simpozijima u Bonnu želio pridonijeti njemačkoj jezičnoj tradiciji znanstvenog istraživanja filologije, kulture i povijesti jugoistočne Europe te osigurati sredstva za očuvanje dalmatinskog kulturnog nasljeđa. Činjenica da je na simpoziju sudjelovalo više od 60 znanstvenika iz različitih zemalja i različitih znanstvenih područja potvrđuje njegov internacionalni i interdisciplinarni karakter.

Cjelina *Povijest i povijesni temelji* sastoji se od pet članaka, počevši s *Dalmatien als europäischer Kulturraum (Dalmacija kao europski kulturni prostor)*, koji potpisuje Wilfried Potthoff. Ovaj članak nudi primjereni uvod u tematiku cijeloga zbornika pokušavajući dokazati i utvrditi postojanje europskog identiteta *sui generis* u domeni intelektualnih strujanja u Dalmaciji. Naime, autor smatra prostor Dalmacije kolijevkom hrvatske književnosti uopće, što dokazuje činjenica da su predstavnici ilirskog pokreta svoju potragu za vlastitim identitetom započeli upravo s baštinom pisaca dalmatinskih kulturnih centara. Autor zatim prelazi na opis najvažnijih predstavnika tih centara i njihovih književnih djela te ističe vodeću ulogu dubrovačkog kulturnog kruga za razvoj hrvatskog identiteta i kulture uopće. Potthoff na kraju članka ističe da je kulturni razvoj Dalmacije tekao paralelno sa razvojem njenih obrazovnih institucija te poziva na daljnje istraživanje konkretnih primjera te povezanosti.

Studija *Mittelalterliches Dubrovnik: Wo sich das slavisches und das lateinische Europa begegnen (Srednjovjekovni Dubrovnik: Mjesto susretanja slavenske i latinske Europe)* Zdenke Janeković Römer određuje Dalmaciju kao *melting pot* kultura i poveznicu Sredozemlja, Balkana i zapadne

Europe. Kao i Pothoff, autorica ističe da “latinska” kultura Dalmacije nije naprosto uvezena iz Italije, već njen identitet čini spoj rimsko-bizantskog nasljeđa, kršćanstva, slavenskog elementa te mediteranske gradske kulture. Autorica nadalje tvrdi da je, usprkos neravnomjernom i odvojenom razvoju dalmatinskih gradova, u njima tijekom povijesti opstao osjećaj zajedništva te nastojanje za povezivanjem s prirodnim hrvatskim zaleđem pod ugarskom krunom što je još dodatno pojačala pojava osmanske prijetnje. Na kraju se slavenstvo pokazalo kao ujedinjujući faktor urbanog, “latinskog” priobalja Dalmacije te ruralne, “morlačke” dalmatinske unutrašnjosti. Ostatak članka bavi se posebnim položajem i poviješću koji dijele Dubrovnik od ostatka dalmatinskih gradova, pri čemu autorica ističe da je riječ o primjeru simbioze dviju srednjovjekovnih i renesansnih kultura.

Apulien in Rahmen der adriatischen Kultur (Apulija u okvirima jadranske kulture), članak iz pera Francesca Saveria Perille, razmatra doprinos Slavena sociokulturnom životu Apulije. Nakon podataka o brojnim plodnim kontaktima među obrtnicima, umjetnicima i učenjancima Dalmacije i Apulije članak pobliže razmatra život i djela specifičnih pojedinaca i obitelji koji su potjecali iz Dalmacije i djelovali na području Apulije ili obrnuto (npr. Radulovići, Zamagna, Bajamonti, Rajčević, Mikjeli, Vituri, Gučetići). Kao i Pothoff, Perille naglašava paralelizam razvoja slavenskih obrazovnih i kulturnih centara toga područja. Zaključno autor tvrdi da, iako nema dovoljno podataka na osnovu kojih bi se moglo govoriti o postojanju tipa “homo Adriaticus”, kulturnopovijesna, ekonomska i socijalna povezanost ovih prostora je svakako imala odraz na život ljudi na obje jadranske obale.

Marija Dragica Anderle u studiji *Das öffentliche Leben in Dalmatien in venezianischer Zeit (Javni život u Dalmaciji u vrijeme Mletačke Republike)* razmatra utjecaj Venecije na život, arhitekturu i umjetnost dalmatinskih gradova. Prvi dio članka analizira novi poredak gradske uprave od 12. stoljeća, koji je bio dio općeeuropskog pokreta vezanog uz razvoj trgovine i cehova te za posljedicu imao de-demokratizaciju uprave u slobodnim gradovima te njezinu zamjenu strogim hijerarhijskim mletačkim sustavom u svrhu stvaranja politički i ekonomski jedinstvenog prostora. Tema sljedećeg dijela članka jest uređenje i funkcioniranje glavnoga trga (*platea communis*) na istočnojadranskoj obali, uključujući studije-slučajeve. Treći dio članka bavi se sudskim procesima u dalmatinskim gradovima, uključujući studije-slučajeve uz poseban naglasak na procesu gubljenja autonomije kao cijene za zaštitu i uključenje u tada moderni ekonomski sustav. Posljednji dio članka proučava funkciju i razvoj dalmatinske komune kao administrativnog sustava

i konstitutivnog faktora identiteta. Autorica zaključuje kako komuna predstavlja pozitivan model mogućeg razvoja, ali istovremeno i kritiku nekih aspekata modernoga procesa globalizacije.

Između komunalnog patriotizma i protonacionalnog univerzalizma: identitetski modeli u ranomodernoj dalmatinskoj historiografiji, rad Zrinke Blažević, razmatra strukturna i funkcionalna obilježja identitetskih konstrukcija u trima dalmatinskim ranomodernim povjesnicama: Šižgoričevoj “O smještaju Ilirije i grada Šibenika”, Pribojevićevoj “O podrijetlu i zgodama Slavena”, te Orbinijevom “Kraljevstvo Slavena”. Autorica smatra da su navedene povjesnice prvi primjer nadilaženja okvira partikularističkih komunalnih identitetskih modela, gdje se njihov fokus pomiče sa komunalnog *locus amoenus* na historijsko-pravnu i političku tradiciju, što je posljedica kako tada nove, univerzalističke humanističke misli, tako i političkih okolnosti u dalmatinskim komunama. Svoju analizu autorica temelji na konceptualizaciji iliriskog ideologema R. Lauera i heurističkom modelu difuzije kulturnih dobara J. Helmrahta. Posebnu pozornost pridaje analizi modificiranih oblika diskurzivnih i ideologijskih modela talijanske humanističke historiografije, spomenute su historiografije neposredne posljedice talijansko-dalmatinskih kulturnih razmjena. Pritom se kao dalmatinska specifičnost ističe koncentričan model političke identifikacije (partikularno-komunalno, regionalno-dalmatinsko i univerzalno-ilirsko/slavensko) u odnosu na susjedne talijanske ideologeme.

Sljedeća cjelina zbornika, *Jezik*, sastoji se od šest članaka. Prvi od njih, *Begegnungen zwischen Slavia und Romania am Beispiel Dalmatiens und Rumäniens (Doticaji između slavenskih i romanskih jezika na primjeru Dalmacije i Rumunjske)*, koji potpisuje Klaus Steinke, istražuje sličnosti procesa održavanja kontinuiteta latinske komponente jezika na primjerima Dalmacije i Rumunjske. Nakon prikaza kratke povijesti širenja latinskog jezika na Balkanu i prekida povezanosti Dalmacije i Rumunjske doseljenjem Slavena, autor razmatra direktne i indirektno-kulturnolingvističke kontakte između te dvije zemlje. Autor naglašava kako je jugoistočna Europa jedinstven slučaj jer se tamo održao neposredan kontakt dviju jezičnih grupa. No, autor zaključuje da još uvijek nije pronađen uvjerljiv razlog zašto je dalmatinski jezik izumro, a rumunjski prevladao, usprkos činjenici da nije bio jezik duhovne ili svjetovne elite.

Članak Žarka Muljačića, *Die Rolle der romanischen Sprachen bei der “Okzidentalizierung” des Kroatischen (Uloga romanskog jezika pri “okcidentalizaciji” hrvatskog)*, razmatra specifičnost lingvističkog razvoja na

jadranskom prostoru. Kompleksnost proučavanja tog razvoja vidljiva je iz činjenice da su na ovom prostoru uslijed susreta i interakcije protoslavenskog supstrata sa ne sasvim romaniziranim jezikom prastanovnika razvila najmanje tri autohtona dalmatinskoromanska jezika: zadroromanski, dubrovačkoromanski i baroromanski. Autor smatra da su za okcidentalizaciju i “rero-manizaciju” hrvatskog jezika odgovorne Austrija, te u manjoj mjeri Venecija. Usprkos činjenici da je venecijanski jezik prvi živući neslavenski jezik koji je nakon seobe Slavena izvršio utjecaj na hrvatsku obalu, postoje bitne razlike između dalmatoromanizama i venecijanizama u hrvatskom jeziku. Upravo velik udio dalmatoromanizama i venecijanizama u mnogim stručnim terminologijama razlikuje hrvatski od ostalih slavenskih jezika. Na kraju članka autor ističe važnost izrade leksikona za svaki od nekad višejezičnih hrvatskih gradova u Dalmaciji.

Mateo Žagar u studiji *Die glagolitische Schriftreform des 13. Jahrhunderts im Kontext der lateinischen Schriftreform (Reforma glagoljice u 13. stoljeću u kontekstu reforme latinice)* istražuje pitanje odnosa glagoljice i latinice u kontekstu recipročnog utjecaja slavenskog i romanskog jezika u Dalmaciji i sjeverno od nje, posebice u Kvarnerskom zaljevu i njegovom zaleđu. Autor razmatra korelaciju reforme latinice (nastanak karolinške minuskule iz gotice) i glagoljice (razvoj uglate glagoljice) u drugoj polovici 12. stoljeća. Primjenjujući modernu grafolingvističku metodu istraživanja, on razmatra stereotip “nadmoćne” latinske pismene kulture koja je utjecala na “podređenu” glagoljašku. Zaključuje da postoje genetski, abecedni, kodikološki i strukturni dokazi da je gotica ipak ostavila kulturni, povijesni, grafički i govorni trag na hrvatsku pismenost, iako je glagoljica bila zrelo pismo i imala je vlastiti kulturni krug, a utjecaji latinice na glagoljicu u 13. stoljeću su bili sporadični.

Nikolaos Trunte u tekstu *Zum Standort des Kroatisch-Kirchenslavischen Ende des 20. Jahrhunderts (O položaju hrvatskog crkvenoslavenskog jezika na kraju 20. stoljeća)* sagledava posebnu lingvističku situaciju na hrvatskom prostoru, gdje je došlo do jedinstvenog slučaja konkurencije crkvenoslavenskog jezika s latinskim. Autor uspoređuje učinak reformi crkvenoslavenskog jezika u 16. i 17. stoljeću pod utjecajem rutenskih unijata te u 18. stoljeću pod utjecajem ruskog svećenstva s pojavom širenja upotrebe narodnih jezika zahvaljujući utjecaju protestanata u svim slavenskim zemljama i u Rumunjskoj. Drugi dio teksta Trunte posvećuje analizi crkvenoslavenskog jezika u 20. i 21. stoljeću, pojedinačno u svakoj od zemalja u

kojima je još uvijek u upotrebi. Autor zaključuje da je hrvatski crkvenoslavenski jezik u svim zemljama osim Rusije gotovo neprisutan ili sveden na muzejsko značenje te da je vjernicima naprosto nepristupačan što znači da su potrebne znatne promjene u odnosu crkve i kulturnih institucija prema crkvenoslavenskom jeziku ako mu žele osigurati budućnost.

Članak *Die štokavische Schriftsprache der Čakaver im 17. und 18. Jahrhundert (Štokavski pisani jezik čakavaca u 17. i 18. stoljeću)*, koji potpisuje Amir Kapetanović, proučava važan i dinamičan razvoj hrvatske jezične kulture u 17. stoljeću iz sociolingvističke perspektive. Autor ističe da su tada nestala dva književna jezika: čakavski i hibridni, dok je istovremeno trajala paralelna standardizacija kajkavskog i štokavskog. Kapetanović razmatra i upozorava na slabu istraženost fenomena prelaska čakavskih pisaca na štokavski, koji se dogodio dobrim dijelom zbog utjecaja dubrovačke kulture i književnosti s jedne te franjevac a i isusovaca s druge strane.

Rad Klausea Steinkea *Stadtkultur und Sprachkultur im Dalmatien. (Aspekte der Mehrsprachigkeit und der Sprachpolitik in den dalmatinischen Städten) (Gradska i jezična kultura u Dalmaciji: Aspekti višejezičnosti i jezična politika u dalmatinskim gradovima)* započinje pobližim objašnjavanjem dvaju pojmova iz naslova (gradska kultura i jezična kultura) nakon čega autor prelazi na analizu jezične povijesti dalmatinskih gradova. Polazeći od postavke da je gradska kultura jedan od temelja za razvoj i izgradnju jezika, autor tvrdi da jezik kao reprezentativni dio gradske kulture preuzima ulogu "uzora" za okolno područje. Širenjem jezika iz grada u grad stvaraju se prvo dijalekti, pa zatim književni jezici. Tako gradovi omogućuju civilizaciju, a njihovu integrativnu moć grade novi oblici govora i razvoj pismene kulture. Autor zatim prelazi na analizu fenomena višejezičja u Dalmaciji te prikazuje proces kojim je slavenski jezik prerastao iz jezika kućanstva u dominantni, a kasnije i književni jezik, te povezanost toga procesa s procesom slabljenja moći prvotne gradske patricijske elite.

Treća cjelina zbornika, *Književnost*, sadrži sedam članaka, počevši s *Volkslieder aus Dalmatien: Küstenland und Hinterland (Narodne pjesme iz Dalmacije: priobalje i unutrašnjost)* Maje Bošković Stulli. Ovaj članak istražuje kako se stvarnost odražava kroz narodne pjesme na primjeru dva vrlo različita dalmatinska kulturna oblika: patrijarhalno-ruralne kulture unutrašnjosti zasnovane na slavenskoj oralnoj tradiciji te urbane mediteranske kulture na obali. Osim analize međusobnih razlika epskih i lirskih tradicija ovih dvaju područja, autorica razmatra i mjesta njihovih preklapanja te ih

uspoređuje s tadašnjom europskom pjesničkom tradicijom. Izdvojen je slučaj otoka Šipana kao primjera izvora pjesama koje sadrže elemente kulture i obale i zaleđa Dalmacije.

Članak Reinharda Lauera *Die ragusanische Literatur im mediterranen Raum (Dubrovačka književnost na prostoru Sredozemlja)* bavi se razvojem visoke kulture u Dubrovniku između 14. i 18. stoljeća. Kulturni uvjeti za tu pojavu su prema autorovom mišljenju proizašli iz komunikacijskih oblika patricijskog društva, političkih ciljeva gradova-država (tj. njihovog imidža u slavensko-kršćanskom svijetu i ambivalentnom odnosu prema Turcima), iz ideoloških odnosno duhovnih pokreta toga doba (humanizam, renesansa, katolička obnova), te znanstveno-didaktičkih ciljeva (prema shvaćanjima baroka i prosvjetiteljstva). Autor ističe da ovaj proces ne bi bio moguć bez utjecaja susjedne talijanske kulture, koja je postala pokretač cjelokupnog europskog razvoja od 13. do 16. stoljeća te da je dvojna talijansko-hrvatska narav Dalmacije omogućila toj regiji da brže i lakše preuzme ideje renesanse i baroka nego prostor sjeverno od Alpi. Specifično, latinske škole u Dubrovniku i ostalim dalmatinskim gradovima te dalmatinski svjetovnjaci i kler koji je obrazovanje stekao u Italiji, stvorili su kulturne temelje za razvoj visoke kulture u Dalmaciji. Sljedeći dio teksta autor posvećuje lingvističkoj analizi dubrovačkog govora toga doba te djelovanju akademija, pisaca i biblioteka u kulturnom životu dalmatinskih komuna. Naposljetku, autor na primjerima dubrovačkih književnih djela istražuje pojave koje čine dubrovačku književnost specifičnom i prepoznatljivom, političke i intelektualne pokrete koje ona zastupa (npr. barokni svjetonazor, panslavizam) te razlike između nje i talijanske književnosti.

Davor Dukić započinje članak *Jerolim Kavanjin als ein Beispiel der komplexen dalmatinischen Identität in der Frühen Neuzeit (Jerolim Kavanjin kao primjer složenog dalmatinskog identiteta u ranom novom vijeku)* biografijom dalmatinskog pisca navedenog u naslovu. Autor zatim prelazi na analizu Kavanjinovog najvažnijeg djela, *Povijest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara*. Članak dijeli *Povijest vandelsku* na “svjetovnu” i “religijsku” cjelinu te donosi analizu njihovih glavnih tema i motiva. Autor napominje da je djelo zbog svog opsega i sadržaja često označavano kao enciklopedijsko i metaforično, ali smatra da ono istovremeno predstavlja i književnikov autoportret. Koristeći se modelom koncentričnih krugova, Dukić koristi djelo kao izvor za istraživanje pitanja o identitetu člana dalmatinske elite na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Zaključuje

da je komunalni i dalmatinski identitet autora u djelu snažno naglašen što je, uz prisutnost slavofilije i protuturskog, obilježje katoličke obnove. Na kraju članka Dukić ukazuje na potrebu istraživanja drugih izvora toga doba kako bi se ispitalo je li Kavanjin po svojoj “ideologiji” tipičan predstavnik dalmatinske gradske elite.

Dunja Fališevac u studiji *Dubrovnik – offene und verschlossene Stadt (Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad)* nastoji osporiti u književnopolivjesnim krugovima učestalo mišljenje da je dubrovačka književna kultura ranog novog vijeka absorbirala i više-manje slijedila i implementirala pokrete i škole Zapada. Autorica naime ističe da se u Dubrovniku tijekom druge polovice 15. stoljeća razvila književna tradicija na latinskom jeziku, većinom svjetovna, humanistička i zasnovana na antičkoj baštini, a ne kršćanskoj reinterpretaciji antičke tradicije (za razliku od npr. humanističkog kruga oko Marulića u Splitu). Zatim ukratko opisuje razvoj dubrovačke književnosti od 16. do 18. stoljeća, ponovo naglašavajući njen svjetovni karakter te antičke i talijanske uzore. U drugome dijelu studije autorica upozorava na činjenicu da nisu sva djela toga razdoblja imala funkciju legitimiranja socijalne i političke stvarnosti Dubrovnika. Postojala je i kritika represivne vladajuće patricijske strukture Dubrovnika što znači da gradska elita kao cjelina nije gradila homogenu, kolektivnu i idealiziranu sliku sebe. Sljedeći dio studije bavi se fenomenom represije koju su svjetovne ili crkvene vlasti provodile protiv djela koja su smatrale neprimjerenima ili subverzivnima (npr. satire, kritike iskvarenog svećenstva, aristokratskog despotizma, nemoralu u društvu, pohlepe isl.) ili protiv takvih demografskih grupa (npr. spisateljica, Židova itd.). Autorica tvrdi da je fenomen zaoštavanja cenzure i marginalizacije subverzivnih grupa povezan sa slabljenjem moći svjetovnih i crkvenih vlasti.

Krešimir Nemeć u članku *Von der Insel zum Festland und zurück (Od otoka do kopna i natrag)* obrađuje problematiku otočne komponente hrvatske kulture. Istraživanje je ograničeno na tri pisca dvadesetog stoljeća koji su tematizirali sudbinu i život na otoku: Ranko Marinković (Vis), Petar Šegedin (Korčula) i Slobodan Novak (Rab). Navedena tri autora imaju vrlo različit način prikazivanja života i kulture hrvatskih otoka, od Marinkovićeva viđenja otoka kao “pozornice svijeta”, naizgled homogenog, ali pod mikroskopom mnogo većeg i raznolikijeg, preko Šegedinove percepcije otoka kao zatvora i mjesta straha, do Novakova prikazivanja otoka kao mjesta idile ili mjesta pokajanja i ispaštanja. Nemeć zaključuje članak tezom da i danas ima mnogo

mladih pisaca kojima je otok glavna inspiracija te da su otoci posebna mjesta koja prikazuju drugačiju vrstu života, čiju je specifičnost u mnogim interesantnim varijacijama očuvala hrvatska književnost.

Studija iz pera Istvana Lőkösa, *Mađarski povijesni toposi u hrvatskom epskom pjesništvu 16. i 17. stoljeća. (od Mavra Vetranovića Čavčića do Ivana Gundulića)*, pokušava otkriti neke od najvažnijih i najkarakterističnijih mađarskih povijesnih motiva bogatog pjesništva navedenoga razdoblja te ispitati razloge učestalosti spomenutih toposa. Istraživanje je ograničeno na pjesmu nepoznatog autora *Počinja razboj i tužba kralja ugarskoga*, “*pjesance*” i “*tužbe*” Mavra Vetranovića, te epa *Osman* Ivana Gundulića. Nakon kratkog pregleda hrvatsko-mađarskih odnosa i doticaja tijekom osam stoljeća državne zajednice, autor ističe utjecaj Mohačke bitke i pada Budima na razvoj posebnog žanra, tzv. “historijske pjesme” u Mađarskoj odnosno “tužaljke” u Hrvatskoj. Autor tvrdi da je sličnost motiva i stilova u hrvatskih i mađarskih pjesnika toga doba dokaz uske povezanosti i kontinuiteta tih dviju književnih kultura od srednjeg vijeka do baroka te da je ona između ostaloga imala funkciju informiranja stanovništva o ratnim zbivanjima. U ostatku studije, Lőkös svoje tvrdnje ilustrira na primjerima iz triju ranije spomenutih pjesama.

Dalmatinische Bezüge im “serbischen” Alexanderroman (Dalmatinski prilozii “srpskoj” aleksandridi) Nikolaosa Truntea bavi se problemom geneze i povijesti aleksandrida (romana o Aleksandru Velikom i njegovu osvajanju svijeta), posebice njihove “srpske” inačice. Nakon pregleda povijesno-političke situacije u srednjoj i jugoistočnoj Europi krajem 14. stoljeća, autor donosi povijesni pregled razvoja aleksandride tvrdeći da je politika svakoga razdoblja na svoj način utjecala na razvoj aleksandrida istoga vremena. Time dolazi do zanimljivog zaključka da su “srpske” aleksandride 14. stoljeća usko povezane s političkim ambicijama bosanskog kralja Tvrtka koji je imao viziju stvaranja jedinstvenog južnoslavenskog carstva koje bi se moglo suprotstaviti Osmanlijama te utjecajem bogumila (kojih u Srbiji nije bilo) i reformacije. Sve ovo upućuje da je pridjev “srpski” u nazivlju ovih aleksandrida korišten umjesto pridjeva “slavenski” ili “narodne sintagme”.

Četvrta cjelina zbornika nosi naslov *Kulturna i duhovna povijest*, a sadrži sedam članaka. Prvi od njih je *Die dalmatinischen Städte zwischen byzantinischem Erbe und kommunaler Emanzipation (Dalmatinski gradovi između bizantskog nasljeđa i komunalne emancipacije)*, koji potpisuje Ludwig Steindorff. U njemu autor prikazuje povijesni razvoj uprave dalmatinskih gradova od početnog bizantskog dijarhijskog modela preko prekidanja

povezanosti svjetovne i duhovne vlasti i početaka emancipacije gradskih komuna za vrijeme ugarske vlasti do stratifikacije gradskog stanovništva i formalizacije društvenih veza i kontakata koja je uzapredovala pod mletačkom vlašću. Autor zatim ističe povezanost procesa emancipacije komuna s tadašnjim kolonizacijskim pothvatima u istočnoj Europi i procesom stvaranja slobodnih kraljevskih gradova te pomoću tablice prikazuje tipološke razlike između dalmatinskih gradova, bizantskih gradova i gradova srednje i istočne Europe. Članak zaključuje tvrdnja da su komune, vijeće i statut ostali poveznice gradova sve do Napoleonovih ratova te da sjećanje na svijet srednjovjekovne i ranonovovjekovne komune može danas poslužiti kao poziv na pažljivo ophođenje s vrijednim nasljeđem urbane kulture.

U članku Marka Trogrlića *Dalmatien und die Politik der Wiener Zentralstellen im 19. Jahrhundert (Dalmacija i politika središnjih bečkih vlasti u 19. stoljeću)* razmatran je odnos središnjih bečkih vlasti prema Dalmaciji. Nakon uvoda u kojem je ocrtana politika dalmatinske stranke opisana u stranačkom listu *Narodni list*, članak prati reakcije spomenutog lista na vijest o novoj vladi grofa Eduarda Taaffea. Nakon velikih nada da će Taaffe uspjeti riješiti nacionalno i jezično pitanje barem u austrijskom dijelu Monarhije, preokrenuti proces centralizacije Monarhije i potaknuti gospodarska ulaganja u Dalmaciju, ubrzo slijedi razočaranje, ponajviše napredujućom talijanizacijom i germanizacijom. Osjećaj razočaranja se s vremenom samo produbio kada je postalo očito da je ustav koji je jamčio svakom narodu i jeziku u Monarhiji ravnopravnost i slobodu razvoja ostao mrtvo slovo na papiru. Ovu je situaciju *Narodni list* koristio za promoviranje ideje sjedinjenja i samostalnosti Hrvatske u sklopu Monarhije te za iznašanje oštre kritike politike dualizma.

Slavko Kovačić u tekstu *Wandel in Struktur und Wirken der Katholischen Kirche zur Zeit der österreichischen Herrschaft über Dalmatien (Promjena u strukturi i djelovanju katoličke crkve u vrijeme austrijske vladavine nad Dalmacijom)* razmatra promjene u strukturi i djelovanju crkve u Dalmaciji nakon uspostave austrijske vlasti 1797. Autor tvrdi da se crkva u duhu kasnog jozefinizma morala podrediti strogoj kontroli države što je predstavljalo veliku promjenu u odnosu na prethodno razdoblje mletačke vlasti. Još radikalnije mjere reformske mjere na područjima crkvene uprave, crkvenog školstva, materijalne opskrbe crkvenih institucija te crkvenog osoblja uvedene su nakon Bečkog kongresa 1814/15. Kovačić smatra da su promjene, iako su u početku izazvale mnogo nezadovoljstva, uglavnom bile pozitivne, posebno ističući moderniziraciju uprave crkve i djelovanje novo-

stvorenih vjerskih zaklada. Protesti crkvenih krugova protiv reformi su, kako smatra Kovačić, smireni sklapanjem austrijskog konkordata 1855. Mjere koje su izazvale dugotrajnije nezadovoljstvo uključuju “borbu protiv glagoljice” (koja je provedena zbog straha austrijskih vlasti od slavenskog nacionalizma i proruskih tendencija) i ometanje stvaranja hrvatskog crkvenog učilišta sv. Jeronima u Rimu.

Članak Aleksandra Jakira, *Der Kampf um Straßen und Schienen als Mobilisierungsfaktor in Dalmatien im ersten Jugoslawien (Borba oko ulica i željezničkih pruga kao mobilizirajući faktor u Dalmaciji u prvoj Jugoslaviji)*, prati zahtjeve za boljom cestovnom i željezničkom povezanosti Dalmacije od posljednjih desetljeća Austro-Ugarske do pada Kraljevine Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu. Ukazujući na povezanost modernog industrijskog društva i prometne infrastrukture, autor ukratko opisuje važnost koju su dalmatinski političari pridavali izgradnji željezničkih pruga u Dalmaciji te prerastanje tih težnji u neku vrstu simbola borbe za slobodu. Usprkos velikim naporima dalmatinskih političara i gospodarstvenika pruga Zagreb-Split je dovršena tek 1925, a unska pruga ostala je nedovršena sve do 1948. Autor smatra da je vrijeme između dva svjetska rata važno zbog zaključivanja dugog i promjenjivog procesa izgradnje modernog hrvatskog nacionalnog identiteta te da je prometna povezanost, osim ekonomskog napretka, povezana sa željom za integriranjem Dalmacije sa ostatkom Hrvatske. Budući da su vlasti Kraljevine Jugoslavije Dalmaciju u ekonomskom smislu stavljale u drugi plan, ona se od njih otklonila.

Enzyklopädische Bestrebungen in Kroatien als Faktor der Kultursynthese (Enciklopedistička nastojanja u Hrvatskoj kao faktor kulturne sinteze), tekst iz pera Ljerke Schiffler, analizira enciklopedijsko-leksikografska djela koja čine jedan od najranijih temelja za oblikovanje hrvatskog nacionalnog i kulturnog identiteta na prostoru etnički, kulturno i vjerski vrlo heterogenog stanovništva. Autorica smatra da su enciklopedijska djela hrvatskih autora imala utjecaj na općekulturne, duhovne i društvene odnose te time utvrdila svoju važnost kao nositelja kulture. Ona nisu obilježavala početak jedne kulture, nego su kao zrcalo ideala i znanja predstavljala fazu usavršavanja te kulture. U sljedećem dijelu teksta Schiffler opisuje djelovanje šesnaestostoljetnog koncepta kulturne obnove na gradove hrvatskog priobalja te sudjelovanje raznih hrvatskih enciklopedista i leksikografa u kulturnom životu i previranjima u Europi, dajući pritom brojne primjere utjecaja tih autora i njihovih djela na europsku enciklopedistiku. Tekst zaključuje mišlju da hrvatska enciklopedistika promiče svijest o pripadnosti jednoj jedinstvenoj kulturi

i identitetu, ali istovremeno i široj kulturnoj strukturi koja nadilazi nacionalne granice.

Wilfried Potthoff u članku *Die Akademiebewegung in Dalmatien und Dubrovnik (Akademijski pokret u Dalmaciji i Dubrovniku)* proučava akademski pokret *sui generis*, koji je započeo sa dubrovačkim neoplatonistima Nikolom Gučetićom i Mihom Gradićem u 16. stoljeću te se postepeno proširio na ostale dalmatinske gradove. Članak razmatra djelovanje akademija u spomenutim gradovima, njihov rad na području očuvanja hrvatskog jezika i književnosti, njihove doticaje sa talijanskim akademijama toga doba, povezanosti njihovog razvoja s arkadijskim pokretom te uloge u stvaranju nečega što možemo nazvati “europskom kulturnom sintezom” u dalmatinskim gradovima. Na kraju članka nalazi se prilog *Popis dubrovačkih članova rimske Arkadije po kronološkom redoslijedu*.

Rad Hansa Ullmeiera, *Ruđer J. Bošković und sein Einfluß auf die Entwicklung der Physik (Ruđer J. Bošković i njegov utjecaj na razvoj fizike)*, analizira model mikrostrukture materije koji Ruđer Bošković objašnjava pomoću univerzalnog zakona sila u svom djelu *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium*. Prije analize spomenutog djela, rad donosi životopis Ruđera Boškovića te kronološki prikaz Boškovićevih glavnih djela u usporedbi s prirodoslovnim, tehničkim, kulturnim i političkim otkrićima i pojavama doba u kojem je on živio. Osim toga, razmatrano je djelovanje Boškovića kao “univerzalnog europskog učenjaka”, posebice njegovi uspjesi na području građevine i astronomije. Ostatak rada posvećen je detaljnoj analizi dinamično-atomističkog opisa materije u *Theoria philosophiae naturalis*. Ullmeier zaključuje da je, usprkos svojim nedostacima (koji su uglavnom proizašli iz činjenice da Bošković svoje pretpostavke nije mogao eksperimentalno provjeriti), *Theoria philosophiae naturalis* važan korak na putu ka modernoj fizici, i to ne kao teorija u modernom smislu riječi, već kao izvor ideja na temelju kojih su kasniji znanstvenici mogli ostvariti nova otkrića.

Posljednja cjelina zbornika naslovljena je *Umjetnost, mediji i drugo*. Članak koji otvara ovu cjelinu napisala je Hana Breko, a nosi naslov *Die Musikkultur Dalmatiens im Mittelalter (Glazbena kultura Dalmacije u srednjem vijeku)*. U njemu autorica proučava najvažnije latinske izvore za glazbu srednjovjekovne Dalmacije koja je nastala međudjelovanjem više kulturnih tradicija: beneventanske, rimske, normanske, franačke i glagoljične. Nakon opisa početaka glagoljične glazbene tradicije u 9. stoljeću, autorica proučava glavna središta beneventanske glazbene tradicije u Dal-

maciji, a nakon toga ukazuje na jedinstvenu pojavu dugog opstanka beneventanske glazbene tradicije u Dubrovniku, tragove beneventanske liturgije u Zadru i napokon gregorijansko-franačke i normano-sicilijanske relikte srednjovjekovne Dalmacije. Autorica ističe kako dalmatinska glazbena tradicija ne predstavlja jednostavno preuzimanje, nego prisvajanje i prilagođavanje talijanske tradicije već postojećoj lokalnoj. Sinteza talijanske i rimsko-franačke glazbene tradicije je u Dalmaciji koegzistirala uz domaću glagoljašku tradiciju i u međudjelovanju s njome stvorila lokalni glazbeni identitet.

Gorana Doliner u radu *Glagolithic Music Tradition in Dalmatia as Part of European Culture (Glagoljaška glazbena tradicija u Dalmaciji kao dio europske kulture)* određuje glagoljsku crkvenu glazbu kao specifično hrvatsko liturgijsko pjevanje koje se koristilo u zapadnom crkvenom obredu i koje se sačuvalo tijekom jedanaest stoljeća uglavnom usmenim prenašanjem. Nakon objašnjavanja glavnih utjecaja na razvoj te tradicije, autorica analizira neke od izvora i znanstvenih radova koji se tiču nastanka glagoljske glazbene tradicije, s posebnim naglaskom na modernim tehnikama i metodama istraživanja kao što je npr. etnomuzikologija.

Stanislav Tuksar u tekstu *Zur Musikkultur Dalmatiens zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert (U prilog glazbene kulture Dalmacije između 16. i 18. stoljeća)* nastoji pobliže odrediti značenje europske glazbene kulturne sinteze u okvirima povijesnog entiteta nazvanog “Dalmacija”. Tekst započinje pregledom elemenata glazbene kulture i kulturne razmjene glazbe u povijesnim epohama renesanse, ranog baroka, kasnog baroka i (pred)klasicizma. Autor tvrdi da je Dalmacija konzistentno pripadala zapadnom tipu kršćanstva odnosno katoličanstvu, tj. univerzalnog, a ne partikularnog (nacionalnog) crkvenom tipu, što je Dalmaciju držalo otvorenom univerzalnim europskim dostignućima na području sakralne glazbe. Nadalje, autor ističe da je razvoj glazbene kulture Dalmacije povezan s političkim okolnostima koje su stvarale društvene i kulturne okvirne uvjete karakteristične za svako doba te da ona nije samo slijedila diktat stranih glazbenih utjecaja. Ovo posljednje je posebno očito na primjeru Dubrovnika, koji se posve autonomno od ranijih mletačkih uzora orijentirao prema bečkima. Tuksar zaključuje da je dalmatinska glazba, iako su od 16. do 18. stoljeća Dalmacija i Dubrovnik bez sumnje bili više receptori kulture nego emanatori, uvijek imala jaku specifično domaću komponentu. Zato je riječ o kulturnoj sintezi, koja je istovremeno zapadnoeuropska (mediteransko i srednjoeuropska) i specifično dalmatinsko/slavensko/hrvatska.

“You write something, too, we’ll be stronger” : Dalmatian Internet Identity and the Mobilisation of Tradition (“Napišite i vi nešto, bit ćemo jači” : dalmatinski internetski identitet i mobilizacija tradicije), studija iz pera Reane Senjković, polazi od postavke Stevena Jonesa da identitet nije ono što mi odredimo da jesmo, već nešto što stalno podliježe procesu izgradnje i razgradnje, dinamičan sustav odnosa i koncepcija. Studija ima cilj proučiti reprezentacije dalmatinskog identiteta na internetu na primjeru “tradicionalne” dalmatinske kulture. Na primjerima internetskih stranica dalmatinskih obalnih gradova i otoka, autorica prikazuje i oprimjeruje funkciju “tradicionalne kulture” kao dijela “etničkog” turizma (jer je turizam najprofitabilnija grana lokalnog gospodarstva). Stoga je ovakav prikaz “tradicionalne kulture” krojen prema očekivanjima turista i predstavlja stereotipiziran i često orijentaliziran, prikaz “klasičnih”, “tradicionalnih” i “autentičnih” (a u stvarnosti umjetno konstruiranih) identiteta. Za razliku od spomenutih prikaza gradova dalmatinske obale, internetske reprezentacije gradova dalmatinskog zaleđa održavaju ono što kiberantropologija naziva “virtualne nacije”. One predstavljaju zajednice koje je konstruirala nekolicina, ali ih prihvaća mnogo veći broj ljudi.

Reisende und Nachahmer: Ostadria-Repräsentationen in deutschsprachigen Texten des späten 18. und frühen 19. Jahrhunderts: Eine imagologische Studie (Putnici i kopisti: reprezentacije istočnog Jadrana u njemačkim tekstovima kasnog 18. i ranog 19. stoljeća), rad kojeg potpisuje Mirna Zeman, nastoji dati odgovor na pitanje je li Austriji Dalmacija zaista bila *terra incognita* kao što je to tvrdio austrijski arheolog i pisac Karl August Böttiger neposredno nakon austrijskog pripajanja Istre i Dalmacije. Rad razmatra to pitanje na primjerima njemačkih putopisaca i “kopista” (pojam se u okvirima ovoga rada odnosi i na autore folklorističkih tekstova, školskih udžbenika i kvaziznanstvenih radova) koji su stvarali stereotipnu predodžbu Dalmacije u vremenu 1797-1806. Zeman zaključuje da je Böttiger s pravom 1798. nazvao Dalmaciju gotovo nepoznatom zemljom jer analizirani tekstovi neosporivo ukazuju na činjenicu da su ljudi na njemačkom govornom prostoru mnogo više poznavali Fortisovu “morlačku” nego stvarnu Dalmaciju, pri čemu je urbanizirana Dalmacija bila u sjeni njenog poznatijeg i vrlo klišejiziranog, morlačkog, egzotičnog, borbenog ili homerski konstruiranog odnosno imaginarnog antipoda.

Može se zaključiti da zbornik *Dalmatien als europäischer Kulturraum* na primjerima brojnih kulturnih domena uvjerljivo dokazuje da je kulturni

razvoj Dalmacije, a posebice Dubrovnika, značajno utjecao na genezu hrvatskog književnog jezika i kulture u cjelini. Isto tako, zorno je prikazano međudjelovanje kulturnih i društvenih zbivanja u Dalmaciji i okolnim zemljama (od kojih je najveću upliv imala Italija), što je omogućilo nastanak jedinstvene kulture i identiteta, utemeljenih na sintezi lokalnih i vanjskih utjecaja. Primjenom novih znanstvenoistraživačkih metoda članci sadržani u ovom zborniku iznijeli su na vidjelo zanimljive nove pojedinosti o nastanku i razvoju dalmatinskog, a time i hrvatskog identiteta. Nedostaci zbornika proizlaze iz velikih poteškoća vezanih uz njegovo izdavanje, što ostavlja dojam nedovršenosti. No, činjenica da je zbornik na koncu ipak objavio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu daje nadu da će se ustaliti tradicija simpozija posvećenih dalmatinskoj problematici, čiji je doprinos istraživanju razmjene ideja i kulturne tradicije ove europske regije nezamjenjiv.